

УДК 37(092)(477.53)

В. А. Вергунов

В. С. КОСТЕНКО ТА ЙОГО ТВОРЧА СПАДЩИНА З «ПОЛТАВСЬКИМ» НАПОВНЕННЯМ НА БЛАГО УКРАЇНИ (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Методом історико-наукового аналізу досліджено полтавський період діяльності та наробок відомого державного і громадського діяча, вченого-історика, дослідника спадщини «Великого Кобзаря», колишнього першого секретаря ЦК ЛКСМУ (1943–1947), депутата Верховної Ради СРСР (1946–1950) та УРСР (1947–1951, 1951–1956), засновника Баршівського літературно-художнього музею ім. Т.Г. Шевченка, уродженця села Дернівка Переяславського повіту Полтавської губернії (нині – Баршівського району Київської області) В.С. Костенка (26.04.1912–22.04.2001), сторічний ювілей якого відзначили на батьківщині встановленням іменних меморіальних дошок.

Ключові слова: історія, комсомол, культура, шевченкіана, постать, краєзнавство, національна ідея, культурні цінності.

Об'єктивного і політично неупередженого аналізу з широким персоніфікованим наповненням вимагає відтворення історії нашої держави на шляху до справжніх європейських цінностей. Попри різні нарікання на систему радянську доби, їй слід віддати належне щодо формування самодостатніх громадян своєї багатонаціональної країни, що здебільшого реалізувалися на світовому рівні у сфері академічної науки та культури.

Переконливим прикладом може слугувати непроста творча доля неординарної особистості, відомого державного і громадського діяча, одного із керівників партизанського руху під час Другої світової війни, вченого-історика, дослідника спадщини Т.Г. Шевченка, першого секретаря ЦК ЛКСМУ (1943–1947), депутата Верховної Ради СРСР (1946–1950) та УРСР (1947–1951, 1951–1956), заслуженого працівника культури УРСР Василя Семеновича Костенка (26.04.1912–22.04.2001), сторічний ювілей якого відзначили на батьківщині встановленням іменних меморіальних дошок на створеному ним музеї та Дернівській чотирирічній школі, яку він закінчив.

Вшанування знакової постаті в історії України – В.С. Костенка спонукало до проведення історичного дослідження в контексті становлення та розвитку вітчизняної історії і культури. Відтак світ побачила серія публікацій у центральних періодичних виданнях [2–5] та на регіональному рівні [6–7]. Слід відмітити останню з них за бажання знати якомога більше про свого славетного земляка – уродженця Полтавщини.

Поява історичного нарисю «Мій земляк з Дернівки – Василь Костенко, якого О.П. Довженко любив «... більш за всіх людей на Україні» повернула на пантеони слави знакову постать в історії України – Костенка Василя Семеновича, який піддержавницьки опікувався майбутнім країни на різних щаблях влади, прославив її у світовому вимірі, в першу чергу як громадський і культурний діяч та вчений-історик. Видання складається з двох частин, які деякою мірою взаємодоповнюють одна одну щодо перебігу окремих подій і фактів про життя й діяльність В.С. Костенка. Перша з них має здебільшого автобіографічний характер. Із неї стане зрозумілим, чому автор підготував це видання і не тільки ініціював, а й узяв на себе витрати із виготовлення та встановлення меморіальної дошки В.С. Костенку на будівлі Дернівської чотирикласної школи (з 2010 року – Дернівського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа I ступеня – дитячий садок») до їх спільного сторічного ювілею. Те саме планується здійснити згодом і на так званому «Будинку Леца» у Полтаві, де Василь Семенович мешкав із родиною протягом 1952–1958 років. У другій частині методом історико-наукового аналізу на основі доступних друкованих видань і, головне – архівних документів, частина з яких продовжує залишатися під грифом «цілком таємно», документно у хронологічному поступі розкрив діяльність або місце В.С. Костенка в історії України з широким персоніфікованим наповненням. Зрозуміло, що повноцінно реконструювати цю загальну картину, і особливо в контексті соціально-політичних умов того часу, надзвичайно складно. Це і не ставилося як завдання.

На жаль, біографія багатогранної постаті в історії України із різних причин, насамперед, політичного забарвлення окремих періодів життя і діяльності В.С. Костенка на благо нації, продовжує залишатися поза увагою провідних вітчизняних енциклопедичних видань і довідників.

Потрібно віддати належне полтавцям за величезну дослідницьку роботу, передусім краєзнавчого характеру, з широким персоніфікованим наповненням, яку вони проводять щодо увіковічення пам'яті про окремі події, дати і особливо особистостей, пов'язаних із цим мальовничим і неповторним символом України. У цьому зв'язку слід відзначити унікальну за змістом «Полтавську шевченкіану» Петра Ротача, що вийшла після смерті автора у двох книгах у 2005 році. До першої частини автор вмістив відомості про В.С. Костенка, який на рік видання залишається в нього жити і творити як «... укр. письм. і культ. діяч...», а вже потім згадується, що він ще «... працював на комсомольській, партійній, наук. та видавничій роботі». У своїх відомостях про Василя Семеновича П. Ротач віддає належне за зроблене ним стосовно «шевченкіани»: «... за багато років зібрав унікальну колекцію різних вид. тв. Т.Г. Шевченка та мат-лів про життя і творчість поета і худ. До складу колекції входили 150 «Кобзарів», журн. «Основа», альм. «Хата», біограф. тв. М. Чалого, О. Конинського, портрети Шевченка, виконані Ф. Красницьким та В. Касіяном, іл. до «Кобзаря» (вид. 1939) І. Їжакевича, декор.

тарелі з портретом Шевченка та ін. Була там і посмертна маска Т.Г. Шевченка, подарована 1918 року В. Кричевським. На основі цієї колекції в Баришівці було відкрито музейну кімнату Т.Г. Шевченка, в якій К. став лектором-екскурсоводом і головою ради музею. Крім того, написав ст. «Хто такий старий прокурор Борисполець?» («РЛ», 1961, № 3)». П. Ротач включив також до творчої спадщини Василя Семеновича праці: «Стежки до Кобзаря» («Молодь України», 1964, 27 травня) та «Зброя перемоги» («В сім'ї вільній, новій», Шевченків. зб., К., 1985, вип. 2, с. 92–108) [12]. Як вдалося з'ясувати, їхнім автором є інший Костенко – Василь Кирилович.

26 (6) квітня 1912 року в мальовничому селі Дернівка Переяславського повіту Полтавської губернії (нині – Баришівський район Київської області) у багатодітній сім'ї бідного селянина народився Василь Костенко. Батько – Семен Ілліч Костенко (1874–1941) працював кучером у панській економії, а мати – Уляна Олексіївна Костенко (Вовк) (1890–1959) – сторожкою у місцевій школі, «... ні землі, ні хати не мали». Після передчасної смерті першого сина – однорічного Василя, що народився в 1910 році, Василь Семенович став найстаршою дитиною у подружжя, де окрім нього було ще й дві доньки: Ганна, або як усі її називали – Галина (1915–2011) та Марія (нар. 1919). Після подій 1917 року батько отримав «... наділ землі (3,5 га), побудував хату і завів господарство» [16, арк. 114], в якому Василь тяжко працював аж до 1930 року включно, доки воно не увійшло, за бажанням господаря, у створений на початку 1931 року колгосп, або артіль. При цьому паралельно закінчив на відмінно Дернівську чотирикласну та Баришівську міську семирічну школу, де у 1929 році вступив до комсомолу. Вміння В.С. Костенка творчо і наполегливо працювати не лишилося непоміченим. Йому почали пропонувати різні, навіть керівні посади. У 1930 році він старший піонервожатий Баришівської семирічки. Вже через рік призначений спочатку зав. відділу піонерів, а згодом зав. організаційного відділу Баришівського райкому ЛКСМУ. Того ж року приймають кандидатом у члени ВКП(б).

Під час роботи в Баришівському райкомі комсомолу, пов'язаної з діяльністю піонерських організацій району, знайомиться з майбутньою дружиною – Марією Теофанівною (Феофанівною) Лисон.

Упродовж 1934–1935 років В.С. Костенко проходить службу червоноармійцем в авіабригаді в/ч 1557 спочатку в Києві, а потім у Красноярську. Наприкінці 1935 року був демобілізований «...у зв'язку зі вступом на навчання до Київської вищої комуністичної сільськогосподарської школи (комсомольський відділ)». Після її закінчення, як завжди на відмінно, у січні 1937 року його відряджають до міста Новоград-Волинського і «... затверджують зав. відділу пропаганди міському, а пізніше зав. відділу політнавчання окружного ЛКСМУ» [16, арк. 113].

Восени 1937 року прикордонні округи було ліквідовано, і Василя Семеновича, що «... почав з нижчої комсомольської роботи..., ... удосконалюючись та оволодіваючи методами партійного керівництва, зростав і формувався як районний, потім обласний комсомольський працівник і швидко як один із досвідчених знавців комсомольської роботи...», було висунуто до апарату ЦК ЛКСМУ спочатку на посаду зав. сектору культмасової роботи, а згодом заступником завідувача відділу кадрів. У червні 1940 року В.С. Костенка як «... одного із кращих працівників...» висувають інструктором відділу кадрів

апарату ЦК КП(б)У. На цій посаді він швидко виявив себе «... здібним ініціативним працівником, гарним організатором, що вмів швидко освоїти доручену йому роботу і знайти в ній головне». Здається, що мова йшла не тільки про розстановку кадрів, а й про найважче – їх підбір після широкомасштабних «чисток» 1937–1938 років у країні, які, за великим рахунком, продовжувались й надалі, аж до смерті «вождя всіх народів» Й. Сталіна. Як згадував Василь Семенович, на прохання М.С. Хрущова у серпні 1943 року склав список репресованих до війни перших і других секретарів, а також інших керманічів ЦК ЛКСМУ, а це 12 осіб, які загинули в таборах [9].

Працюючи на високих державних посадах, В.С. Костенко активно продовжує підвищувати свій освітній рівень, багато читає. При нагоді не залишає поза увагою жодного великого культурно-мистецького заходу в Києві або під час відраджень в інші міста України, і особливо в Москві. Попри юний вік він швидко стає «своїм» для вищого партійного керівництва республіки й української інтелігенції завдяки широті у відносинах та «бессеребренністю». Все разом, як пише Василь Семенович у своїх спогадах «Двадцять зустрічей з М.С. Хрущовим», дало підстави до того, що «... у березні 1941 року мене викликав секретар ЦК КП(б)У по кадрах М.С. Співак і повідомив, що переведений з сектору партійних кадрів ... вести кадри працівників культури. За чотири довоєнних місяці двадцятивосьмирічному В.С. Костенку вдалося не тільки піднести на новий рівень свої взаємовідносини із представниками мистецької еліти, а й багато зробити, щоб кращі з неї очолили окремі інституції, де, в першу чергу, мала репрезентуватися національна ідея. Так, за активної «протекції» Василя Семеновича директором Інституту мистецтвознавства, етнографії та фольклору АН УРСР став відомий вчений професор М.О. Грінченко (1888–1942), а Спілку композиторів України очолив не менш знаний митець Л.М. Ревуцький (1889–1977). Але найбільшою вдачею духовного життя, як вважав Василь Семенович, виявилось знайомство з видатним українським режисером О.П. Довженком (1894–1956) у квітні 1941 року, що став першою «зіркою його неба» на багато років. Згодом на «Сторінках щоденника» (1941–1956) у записі від 10 січня 1946 року останній згадує про Василя Костенка: «... якого люблю більш за всіх людей на Україні» [8, с. 86].

У 1948 році «... за багаторічну... роботу в комсомолі...» В.С. Костенка вперше нагороджують орденом Трудового Червоного Прапора [16, арк. 113]. Постановою Оргбюро ЦК КП(б)У від 11 серпня 1950 року (протокол № 58 §38-з) під грифом «цілком таємно» за підписом секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова було вирішено: «... тов. Бондаря І.І. від роботи першого секретаря Львівського міського КП(б)У...» звільнити як «... скомпрометувавшого себе у побуті» і просити ЦК ВКП(б) «... затвердити т. Костенка першим секретарем Львівського міського КП(б)У...». 29 вересня того ж року Львівський обком партії вводить В.С. Костенка до числа членів обкому, а ще раніше бюро Львівського обкому КП(б)У на своєму засіданні від 31 серпня 1950 року (протокол № 85) увело його «... до складу бюро обласного комітету КП(б)У...».

З усією притаманною відповідальністю Василь Семенович взявся за роботу з налагодження нормального повноцінного життя у післявоєнному місті. Разом із дружиною, трьома дітьми та двома родичами оселяється у Львові за адресою вул. Інститутська, 12/3. Здається, його вибір подальшої державницької роботи

стосовно Львова був не випадковим. Після визволення міста від німецьких окупантів Василь Костенко не раз його відвідував. Воно, мабуть, найменше зазнало руйнувань, ніж інші обласні центри УРСР – Київ, Харків, Сталіно (нині – Донецьк), Ворошиловград (нині – Луганськ), Полтава, Чернігів та Тернопіль.

Однак недовго довелося попрацювати. У країні розпочалася нова хвиля пошуку ворогів і, головне, на фоні протистоянь між партійними угрупованнями вищих ешелонів влади при «старіючому» з кожним роком Й. Сталіні. Здається, що В.С. Костенко стає їх заручником як у Львові, так і Києві. Особливо все посилювалось у зв'язку з постійною невирішеністю проблеми львів'ян у політичному житті України – їхніми націоналістичними амбіціями. Як виявилось, не вдалося знайти вихід у форматі, щоб «вовки були ситі і вівці цілі», і Василю Семеновичу – особливо на ідеологічному фронті, бо «... розшаркувався... загравав...» з «... деякими представниками інтелігенції (акад. Возняк, проф. Крип'якевич та ін.)» [16, арк. 139], які, на думку вищих партійних чиновників, були заповзятими «українськими буржуазними націоналістами» або носіями ворожої радянським людям ідеології. Сам Костенко намагався на пленумах міському, обкому та зборах партактиву визнати «критику правильною» й «... обіцяв усунути серйозні недоліки і помилки в ідеологічній роботі», додаючи, що згадані представники львівської інтелігенції теж є освіченими і талановитими радянськими людьми. Не допомогло!

До речі, завдячуючи, як не дивно, самому Василю Семеновичу, вдалося встановити факт – хто саме віддав наказ або зініціював «знищення» його подальшої партійної кар'єри. У своєму виступі на засіданні Бюро ЦК КП(б)У від 25 липня 1953 року він вказує: «Мельников приїхав у Львів і дав завдання знайти все, що могло б мене скомпрометувати...». Сім'ї В.С. Костенка було надано 24 години, щоб залишити місто, що й було зроблено – товарним вагоном виїхали до Полтави.

У Полтаві сім'ю селять спочатку у головному готелі міста «Театральний». Враховуючи специфіку такого типу установ «сталінської» країни, контроль або «негласний» нагляд за В.С. Костенком був цілодобовим, аж до закінчення «полтавського заслання». Деякою мірою підтвердженням цьому є стенограма засідання Бюро ЦК КП(б)У від 25 липня 1953 року, де розглядалося питання про зняття звинувачень з В.С. Костенка, висунутих постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 20 лютого 1952 року. В своєму виступі Василь Семенович, між іншим, наголошує: «Рік у Полтаві за мною ходили день і ніч» [15].

Не з чуток знаючи особливості організації системи кадрової партійної роботи, Василь Семенович не «опустив руки», а відразу розпочав справжню системну боротьбу за власне майбутнє і головне – сім'ї. Здається, що знову на допомогу прийшла «важка артилерія» в особі М.С. Хрущова та М.О. Михайлова, та й депутатство у Верховній Раді УРСР теж стало в нагоді. Принаймні заяви Василя Семеновича з поясненнями та проханням справедливо розібратися в ситуації, що склалася у Львові, отримала потрібний «хід» у КПК ЦК ВКП(б). Зрозумівши це, а також інші далекоглядні й головне – непередбачувані наслідки для «організаторів» січневого «перевороту» 1952 року в Львові на період розслідування, Оргбюро ЦК КП(б)У 7 квітня 1952 року своєю постановою (протокол № 104 § 70) пропонує, на їхній погляд, «соломонове рішення»: «... прийняти пропозицію міністра кінематографії УРСР т. Мазепи: а) про

звільнення т. Ковалю М.А. від обов'язків начальника Полтавського обласного управління кінофікації; б) про затвердження т. Костенка В.С. начальником Полтавського обласного управління кінофікації» [18]. Постанову підписав секретар ЦК КП(б)У Л.Г. Мельников. Того ж дня за № ОБ-104/70 її було направлено до Полтавського обкому КП(б)У під грифом «цілком таємно». Зрозуміло, що тавро «український націоналіст» жодна «постанова» не могла зняти.

Настали досить непрості, неоднозначні часи в житті не тільки Василя Семеновича, а й усієї родини. Скрутний матеріальний стан змусив Марію Теофанівну піти працювати бібліотекарем, хоча у 30-их роках минулого століття вона хворіла на туберкульоз і вилікувалася, завдячуючи, в першу чергу, борсучому жиру, надісланому їй батьком із Далекого Сходу. Матеріальні труднощі з утриманням великої родини, що складалася із трьох дітей шкільного віку та двох пенсіонерів, теж змушують В.С. Костенка, крім виконання чиновницьких функцій, далекоглядно зайнятися і викладацькою діяльністю. Для цього він обрав Полтавський державний педагогічний інститут імені В. Г. Короленка.

На початку серпня 1952 року Василь Семенович має зустріч із завідувачем кафедри основ марксизму-ленінізму Д. В. Степановим, а також директором вузу І.Я. Кирсою для обговорення можливості співпраці. Розмова відбулася непроста, про що, деякою мірою, підтверджує заява В.С. Костенка на ім'я обох згаданих представників інституту. В ній, датованій 20 серпня 1952 року, він пише: «Прошу Вас надати мені можливість мати години на кафедрі основ марксизму-ленінізму в наступному навчальному році» і додає: «... мною враховані умови, які обговорювались при особистій зустрічі в інституті» [1, арк. 2]. Здається, що різні «перестороги» існували саме з боку дирекції інституту, і це зрозуміло, після «рекомендацій» Полтавського обкому партії, але Василю Семеновичу вдалося їх «зняти». Як наслідок, наказом № 176 § 3 від 22 серпня 1952 року директора Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка його зараховують «... викладачем основ марксизму-ленінізму з погодинною оплатою» [1, арк. 1]. Між іншим, ця посада разом із депутатством дала змогу сім'ї отримати у центрі Полтави по вулиці Сталіна (нині – Жовтнева), б. 15а, кв. 10 у будівлі, відомій у місті як «Будинок Леща» [19], досить пристойну трикімнатну квартиру [1, арк. 7 зв.] в десяти хвилинах ходи від головного корпусу Полтавського педінституту. Слід зазначити, що місце проживання для всіх членів сім'ї було виключно вдалим. Біля маєтку кінця XIX століття купця І.Й. Леща та його сина А.І. Леща, що має досить цікаву історію, були розташовані два чудових парки: «Сонячний» і «Петровський». У першому знаходився ляльковий театр, у другому стояв знаменитий пам'ятник Т.Г. Шевченку скульптура І. Кавалерідзе – перший монумент, виконаний у стилі кубізму із залізобетону в Україні. Під час Другої світової війни будинок був повністю зруйнований і відбудований для працівників Полтавської кондитерської фабрики. Цікаво, що після від'їзду сім'ї Костенка квартиру отримав відомий у Полтаві вчений-історик, колега Василя Семеновича по роботі в Полтавському педінституті і теж знаний шанувальник творчості Великого Кобзаря – Степан Остапович Данішев (7.12.1900–7.11.1968).

Після вирішення квартирних справ Василь Семенович отримує певну впевненість щодо власного майбутнього, враховуючи, що «справа» комуніста Костенка після його звернень: «Я писав три заяви до ЦК КПРС і просив викликати

та вислухати мене, що навколо мене робиться» [15], потрапила на особливий контроль КПК ЦК ВКП(б). Значну допомогу в цьому знову надав О.М. Михайлов, який із жовтня 1952 року стає секретарем ЦК ВКП(б) і членом Президії ЦК і водночас завідувачем відділу агітації та пропаганди. Знадобилося чимало всім, хто добре знав і цінував Василя Семеновича, документально із підписами «приклястися», щоб голова КПК М.Ф. Шкірятов через рік оголосив: «... ми Вам нічого не пред'являємо...», що «звинувачення..., які пред'являлися, відкинуто...» [16, арк. 114], а Бюро ЦК КП(б)У у складі: Рудакова, Назаренка, Гречухи, Корнійчука, Сеніна та Кириченка 25 липня 1953 року за заявою В.С. Костенка і його безпосередньою участю прийняв нову постанову № 34 § 6-з «... щодо несправедливості звинувачень...» [14, арк. 5-6], висунутих проти депутата Верховної Ради УРСР третього скликання.

Практично через півтора року після переїзду до Полтави нове випробування на міцність. Виконавча влада приймає рішення ліквідувати Полтавське обласне управління кінофікації. Незважаючи на відкинуті звинувачення та відсутність партійних «стягнень», нових пропозицій від державних органів щодо подальшого працевлаштування не надійшло. У цій ситуації Василь Семенович, порадившись із сім'єю, приймає рішення зосередитися на постійній викладацькій роботі у Полтавському педінституті, де його чудово зустріли не тільки колектив кафедри, а й керівництво та головне – студентська громада цього навчального закладу. До того ж, за таких обставин і виконання депутатських обов'язків у Верховній Раді УРСР третього скликання було простішим, враховуючи відрядження на сесії до Києва та округу – до Краснодару. 31 серпня 1953 року Василь Семенович пише заяву на ім'я в.о. директора Полтавського педінституту доцента А.І. Каришина, у якій зазначає: «... у відповідності з попередньою домовленістю, – прошу зарахувати мене в штат педінституту на посаду викладача по кафедрі основ марксизму-ленінізму» [1, арк. 3]. 9 вересня 1953 року заступник директора Полтавського педінституту доцент Каришин підписує наказ № 203, згідно з яким В.С. Костенка зараховують «... на посаду асистента кафедри марксизму-ленінізму з 1.09.1953 року з окладом 1050 крб. на місяць» [1, арк. 4].

Є підстави вважати, що за дозволом на працю за сумісництвом і тим більше – подальшим переходом на постійну роботу до Полтавського педінституту стояло, принаймні, «всевидяче око» не тільки Полтавського обкому КПУ, а й ЦК КП(б)У. Про це говорить, по-перше, сам Василь Семенович у своєму виступі на засіданні Бюро ЦК КП(б)У 25 липня 1953 року: «Коли я поїхав у Полтаву, я просив, щоб мене відпустили на роботу до вузу. Тоді Москалець мені сказав: «Ви хочете вуз, так ми зробимо так, як ви не захочете» [15, арк. 49]. Про таке ж свідчать документи, знайдені в «Особовій справі» В.С. Костенка, за період 22.08.1952–21.07.1958 років, що зберігаються до сьогодні в архіві Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, і люб'язно надані керівництвом вузу. Один із них підготував на ім'я директора закладу завідувач кафедри марксизму-ленінізму доцент Д. Степанов 23 жовтня 1952 року. В ньому зазначається: «Кафедра марксизму-ленінізму просить представити до обкому КПУ на затвердження асистентом кафедри зі спеціальності – основи марксизму-ленінізму т. Костенка Василя Семеновича...». У прикінцевій частині двосторінкового документа керівник кафедри стверджує, що «... тов. Костенко В.С. матеріал курсу основи марксизму-ленінізму в основному

знає і відповідально готується до кожного семінарського заняття, що проводить. Незважаючи на те, що т. Костенко на педагогічній роботі перший рік, він показав педагогічне вміння і продовжує його удосконалювати. За тими нечисленними даними, які має у своєму розпорядженні кафедра, т. Костенко В.С. у майбутньому може бути гарним викладачем вузу» [1, арк. 5-5 зв.]. На той час ця висока оцінка важила багато для Василя Семеновича, і головне, що з часом вона виправдалася. Він, як завжди, стає справжнім фахівцем своєї справи тепер уже на педагогічній ниві. До речі, при переході на постійну роботу до педінституту в «Характеристиці» від 17 вересня 1953 року за підписами директора А. Каришина і секретаря партбюро М. Різуна для погодження Полтавським обкомом КПУ вказувалося: «За час роботи в Полтавському педагогічному інституті тов. Костенко В.С. виявив себе достатньо підготовленим для роботи у вищому навчальному закладі по спеціальності основ марксизму-ленінізму. Кафедра марксизму-ленінізму доручала тов. Костенку В.С. написання лекцій і доповідей, з чим він цілком справився. Відвідування і стенографування проведених ним занять показало, що тов. Костенко В.С. проводив їх кваліфіковано». Таким чином, фактично за рік Василь Семенович стає повноправним висококваліфікованим педагогом, завдячуючи власним талантам, помноженим на досвід роботи з молоддю, а також творчій і діловій атмосфері в діяльності професорсько-викладацького складу, створеній адміністрацією вузу. Невипадково в літню заочну сесію (1953 року. – Авт.) В.С. Костенку «... було доручено читати самостійний курс з основ марксизму-ленінізму, а також роботу екзаменатора на державних екзаменах...», що покладалось, як правило, на досвідчених викладачів із багаторічною освітянською практикою. Оскільки за Василем Семеновичем із самого початку роботи у вузі закріпилася слава, що він «...творчий працівник, багато і старанно працює над поглибленням знань...» [1, арк. 11], то йому довіряли і кафедра, і деканат, і навчальна частина.

У зв'язку з цим небезпідставно виникає бажання, як кажуть, «остепенитися», або здобути науковий ступінь. Василь Семенович обирає Київський державний університет імені Т. Шевченка і їде домовлятися до столиці через відрядження, згідно з наказом № 11(§ 3) по вузу від 18 січня 1954 року [1, арк. 14]. Для початку складає в ньому іспити з кандидатського мінімуму. Так, 6 лютого 1954 року він «...здає кандидатський мінімум... з історії КПРС (повний курс) з оцінкою «відмінно» і 27 лютого 1954 року отримує відповідну довідку № 440-04 за підписом ученого секретаря КДУ кандидата історичних наук В. П. Столяренка [1, арк. 15]. Вступити на денну форму навчання до аспірантури історичного факультету Київського державного університету імені Т. Шевченка не дозволяв, передусім, вік і певні проблеми щодо утримання сім'ї. Тому було прийнято рішення за рік пройти підвищення кваліфікації при цьому вищому навчальному закладі. 3 травня 1955 року директор Полтавського педінституту видає наказ № 102(§ 3), в якому В.С. Костенка «... викладача кафедри марк.-ленінізму відрядити до м. Києва, інститут підвищення кваліфікації викладачів марксизму-ленінізму на один рік (з 18 квітня 1955 року по 18 квітня 1956 року) зі збереженням за ним основного окладу зарплати на цей час» [1, арк. 17]. Слід зазначити, що поява цього наказу була пов'язана, в першу чергу, з плановим направленням Василя Семеновича на підвищення кваліфікації, що передбачається всіма особливостями освітнього процесу стосовно викладачів. Бо на раніше

направлене вузом ще у грудні 1954 року до Міністерства вищої освіти СРСР мотивоване клопотання про надання В.С. Костенку можливості підготувати кандидатську дисертацію через відділ дисертантів Інституту підвищення кваліфікації викладачів марксизму-ленінізму при Київському державному університеті імені Т. Шевченка довгий час не було жодної відповіді.

В архіві збереглася характеристика-подання на Василя Семеновича, датована 2 грудня 1954 року, у якій відмічалось, що за час викладання в інституті він «... виявив себе достатньо підготовленим для роботи у вищому учбовому закладі по спеціальності основ марксизму-ленінізму, заняття проводив кваліфіковано», а також додавалося: «Тов. Костенко В.С. творчий працівник, багато і старанно працює над поглибленням знань з марксистсько-ленінської теорії...» і «... серед викладачів і студентів інституту користується авторитетом» та головне: «... відданий Комуністичній партії і соціалістичній Батьківщині» [1, арк. 18]. Характеристику підписали директор інституту М.В. Семиволос та секретар партбюро М.І. Різун. Як виявилось, достойна характеристика-рекомендація від Полтавського педінституту свою позитивну роль відіграла, і Міністерство вищої освіти бере це до уваги й видає свій погоджувальний наказ по відомству № 765-к від 17 травня 1955 року про направлення Василя Семеновича на навчання до Києва. Після надходження цього документа до вузу і особливо телеграми № 3311502 директора ІПК Л. В. Гаркуші: «... зарахований інститут знімається партійного військового обліку якнайшвидше виїжджайте» [1, арк. 18], 26 травня 1955 року директор інституту підписує вже новий наказ за № 118 (§ 4), в якому чітко зазначається, що В.С. Костенко відряджається «... для написання та захисту кандидатської дисертації...», але на дещо інший термін – «... з 15/IV-1955 р. по 1/II-1956 р.» як, до речі, було вказано в міністерському наказі [1, арк. 19]. Зрештою, як свідчить офіційна довідка № 07, видана 30.06.1956 року «... викладачу кафедри марксизму-ленінізму Полтавського педагогічного інституту Костенку Василю Семеновичу...» від імені ІПК викладачів марксизму-ленінізму при Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка за підписом його директора доц. Л.В. Гаркуші, заняття закінчилися 15 квітня 1956 р.» [1, арк. 27].

Вдалося з'ясувати причини, що призвели до розбіжностей або, скоріше, зміни терміну перебування В.С. Костенка на навчанні в ІПК. Однією з них стало очікування виклику виключно для підготовки кандидатської дисертації. Іншою – педагогічне навантаження у вузі, яке потребувало вчитки запланованого курсу лекцій для студентів. Про це дирекція Полтавського педінституту своєчасно повідомила Міністерство освіти УРСР. Як наслідок, 8 лютого 1956 року заступник міністра О. Русько підписує наказ № 43-К по відомству: «... у зв'язку з тим, що ст. викладач кафедри марксизму-ленінізму Полтавського педагогічного інституту Костенко В.С., який був прикомандирований з 1 лютого 1955 року до інституту підвищення кваліфікації викладачів основ марксизму-ленінізму, але з поважних причин приступив до навчання з запізненням на 2,5 місяці, продовжити йому строк прикомандирування до 15 квітня 1956 року» [1, арк. 23]. Після надходження цього наказу міністерства до вузу його директор видає аналогічний за № 29 § 9 від 10 лютого 1956 року, де вказано, що «... Костенку В.С. продовжити строк прикомандирування до інституту підвищення кваліфікації ... до 15 квітня 1956 року» [1, арк. 22].

21 квітня 1956 року Василь Семенович подає «Рапорт» на ім'я директора Полтавського педагогічного інституту М.В. Семиволоса: «...доповідаю, що ...прибув на роботу по закінченню строку відкомандирування до Інституту підвищення кваліфікації викладачів марксизму-ленінізму» [1, арк. 25]. Через три дні директор видає відповідний наказ № 82 § 2, згідно з яким В.С. Костенко «... приступив до роботи з 21/IV-1956 року» [1, арк. 24].

Після повернення до Полтави Василь Семенович поряд із викладанням у педінституті активно готується до захисту кандидатської дисертації на тему: «Розробка В.І. Леніним національного питання в роки революційного піднесення», який відбувся 28 червня 1956 року на Спеціалізованій вченій раді Інституту підвищення кваліфікації викладачів марксизму-ленінізму при Київському державному університеті імені Т. Шевченка [11]. Офіційними опонентами роботи виступили: 1) доктор історичних наук, професор М.А. Рубач та 2) кандидат історичних наук С.Н. Білоусов. Зрозуміло, що написання Василем Семеновичем цієї дисертації з означеної проблеми, та ще й «по-ленінськи аргументовано», є відповіддю на нещодавні «напади», бо, як зазначає в авторефераті дисертації, ще «... донедавна в переважній більшості праць, присвячених національному питанню, події і факти трактувались під впливом далекого від марксизму-ленінізму культу особистості», мало місце «... невірне висвітлення ролі В.І. Леніна у розробці національного питання і його значення «...принижувалося», незважаючи на те, що він «...вперше в історії марксизму розробив ...теорію, програму і тактику національного питання...». Кандидатська дисертація В.С. Костенка складається зі вступу, трьох розділів і висновків. Беру на себе відповідальність, що окремі висновки роботи, зроблені ним щодо творчої спадщини В.І. Леніна з національного питання, не втратили актуальності й для незалежної України, незважаючи на комуністичні догми. Так, Василь Семенович пише, що за Леніним «...вирішальною умовою формування нації і її основоположною ознакою є ... економічний зв'язок людей...», а до обов'язкових рис належать «... мова і територія..., національні відчуття, визначене політичне, культурне і соціальне середовище» [11, с. 14].

6 червня 1956 року Президія ЦК КППРС прийняла постанову № П 22/63, згідно з якою було встановлено, що період партійної діяльності входить до стажу роботи за спеціальністю. До речі, така норма діє і сьогодні, але замість партійної роботи мають на увазі державну службу. 28 серпня 1956 року Василь Семенович звертається до директора Полтавського педінституту з проханням «... дати розпорядження відділу кадрів та бухгалтерії інституту згідно даних моєї трудової книжки внести відповідні зміни в розрахунки стажу та заробітної плати» [1, арк. 30]. Оскільки у вузі таких претендентів більше не було, директор дає вказівку начальникам навчальної частини Івановій та відділу кадрів О. Ракович проконсультуватися у фінансовому відділі Міністерства освіти УРСР, чи «...зараховується до стажу роботи... стаж партроботи». З цього приводу було надіслано відповідний лист № 1-05 від 4 вересня 1956 року, на який 8 вересня 1956 року одержано відповідь за № 17-41/1550 і підписом начальника фінансового відділу відомства О. Качанова, в якій зазначалося: «... повідомляємо, що з приводу зарахування до стажу вузівської роботи викладачів їхньої роботи в партійних та комсомольських органах ми звернулись за роз'ясненням до Міністерства вищої освіти СРСР...» і тому про остаточну відповідь

«... повідомимо додатково» [1, арк. 31]. Не чекаючи на офіційну відповідь, 6 вересня 1956 року Василь Семенович особисто звертається до директора Інституту історії партії ЦК КП України – філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС надати архівну довідку про підтвердження його роботи на партійній і комсомольській роботі взагалі та першим секретарем ЦК ЛКСМУ в 1943–1947 роках зокрема. 3 жовтня 1956 року за підписом заступника директора установи П. Павлюка така відповідь надійшла. У ній було вказано, що «... із протоколу III Пленуму ЦК ЛКСМУ від 10–14 червня 1944 року видно, що Костенко В.С. обраний першим секретарем ЦК і членом бюро ЦК ЛКСМУ...» та «... із протоколу № 4 засідання IV Пленуму ЦК ЛКСМУ від 6–10 жовтня 1947 року видно, що Костенко Василь Семенович звільнений від обов'язків першого секретаря ЦК ЛКСМУ і виведений зі складу членів бюро» [1, арк. 28]. Крім того, в іншому листі тепер уже безпосередньо на ім'я «громадянина Костенка Василя Семеновича» також повідомлялося, що «... у зв'язку з відсутністю документальних матеріалів ЦК ЛКСМУ за 1937–1940 рр. довідку надіслати не мається можливості» [1, арк. 29]. Зрозуміло, що за таких обставин дирекція вузу не мала підстав зробити зміни у посадовому окладі В.С. Костенка, а саме, як порахувала зав. відділу кадрів: «12 років партійного стажу + 3 роки у ВИШІ = 15 років і оклад на місяць – 3200 крб.» [1, арк. 30 зв.]. У цій ситуації Василь Семенович особисто звертається з клопотанням до Міністерства освіти УРСР, на що отримує відповідь № 08/7607 від 13 грудня 1956 року від начальника відділу педвузів і педучилищ П. Галагана: «... вичерпна відповідь у справі відновлення Вашого стажу роботи дана директорові Полтавського педінституту ще 8 жовтня 1956 року за № 17-41-1559, відповідно до одержаного роз'яснення Міністерства освіти УРСР» [1, арк. 33]. Але чомусь цю позитивну відповідь директор, як кажуть, «притримав», хоча згодом, 17 грудня 1956 року, підписує наказ № 290 § 4, згідно з яким В.С. Костенку «... на підставі роз'яснення Міністерства освіти УРСР від 8/X-56 р. за № 1741-1559 до стажу вузівської роботи зарахований стаж роботи його в партійних органах, а тому на 8/X-56 р. стаж його роботи становив 15 р.», і робить висновок: «... встановити тов. Костенку В.С. з 8/X-56 р. оклад 2700 крб. на місяць. Бухгалтерії провести відповідні перерахування» [1, арк. 36]. І за це Василю Семеновичу теж довелося «поборотися» аж цілих чотири місяці!

Минув якийсь час, і на засіданні ради Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка 10 грудня 1956 року (протокол № 15) під головуванням ректора вузу академіка АН УРСР І.Т. Швеця (1901–1983) [20] та секретарством кандидата економічних наук В.С. Жученка пунктом 168 було прийнято: «... затвердити рішення ради ІПК про присудження вченого ступеня кандидата історичних наук Костенку Василю Семеновичу» [1, арк. 34]. Відповідний витяг із протоколу № 3138-ОІ від 18 грудня 1956 року та необхідні офіційні документи було направлено до Полтавського педінституту та ВАК при Міністерстві вищої освіти СРСР. 6 березня 1957 року остання інстанція погодилась із рішенням ради Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка і вирішила видати В.С. Костенку диплом кандидата наук встановленого зразка за номером МИТ № 002343 [17, арк. 128-128 зв.]. На початку травня 1957 року Василь Семенович отримує його, а 6 травня пише заяву на ім'я директора вузу з проханням встановити йому відповідну надбавку за вчений ступінь або «... дати

відповідні розпорядження бухгалтерії» [1, арк. 41]. 10 травня 1957 року виходить наказ № 104(§ 1) директора закладу, згідно з яким з «... 6/III-1957 р. встановити оклад 3200 руб. на місяць ... викладачу кафедри марк.-ленін. Костенку В.С.» [1, арк. 40]. До речі, всі свої щорічні, як кажуть, профспілкові, або тарифні, відпустки Василь Семенович використовував для відвідування рідного села Дернівка [1, арк. 35].

Старшим викладачем кафедри марксизму-ленінізму Полтавського пединституту Василь Семенович працює до 28 серпня 1958 року. Користується повагою у колег і студентів. Публікує серію науково-популярних і критичних статей на шпальтах газети «Зоря Полтавщини». Обирається членом парткому та партбюро вузу, є позаштатним лектором Полтавського обкому та міському КП(У), а також викладає історію КПРС у Полтавському вечірньому університеті марксизму-ленінізму [1, арк. 32, 44]. Саме перебуваючи в Полтаві, В.С. Костенко як учений починає дослідження з історії української радянської культури своєю статтею «Розвиток соціалістичної культури на Полтавщині» у збірці «Полтавщина до 40-річчя Великого Жовтня», що вийшла друком в Облвидав у 1957 році [18, арк. 131].

Де б не працював Василь Семенович – у Баришівці, Києві, Москві, Львові, Полтаві, у нього, крім колег і підлеглих, залишилися справжні друзі й однодумці на все життя. А поважати його було за що! Він умів вислухати, дати пораду і головне – допомогти вирішити виниклу проблему. Оточуючих вражала його феноменальна пам'ять на всі, здавалося б, дріб'язкові речі, й особливо тих, що стосувалися конкретної людини.

Системний та аналітичний підхід до будь-якої професійної справи були характерними для діяльності В.С. Костенка. Він не зрадив цим своїм чеснотам, працюючи в Полтаві. Організаційна діяльність ученого на Полтавщині взагалі та науково-освітня робота у Полтавському державному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка стали черговим важливим етапом не тільки його професійного зростання, а й розуміння належного місця регіону для зберігання національної ідеї через широку репрезентацію справжніх культурних цінностей українського народу, про які нам заповідав Великий Кобзар.

Список використаної літератури

1. Архів Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Особова справа В. С. Костенка.
2. Вергунов В. Він об'єднав Тараса Шевченка з молодогвардійцями / В. Вергунов // *Голос України*. – 2012. – 6 червня. – С. 19.
3. Вергунов В. Історія України від «Молодої гвардії» до Тараса Шевченка, або Хто їх зміг об'єднати / В. Вергунов // 2000. – 2012. – 10-16 августа. – Ф. 2.
4. Вергунов В. Земська школа князів Мещерських / В. Вергунов // *Час Київщини*. – 2012. – 31 серпня. – С. 16–17.
5. Вергунов В. Сто років починають з абетки / В. Вергунов // *Голос України*. – 2012. – 1 вересня. – С. 6.
6. Вергунов В. Віковий ювілей творінню Переяславського повітового земства Полтавської губернії – Дернівській земській трикласній школі / В. Вергунов // *Вечірня Полтава*. – 2012. – 5 вересня. – С. 6.
7. Вергунов В. А. Велике століття маленької школи / В. А. Вергунов // *Рідне село*. – 2012. – 15 серпня. – С. 6.

8. Довженко О. Сторінки щоденника / О. Довженко; публ. О. М. Підсухи // Дніпро. – 1989. – № 7. – С. 86.
9. Костенко В. С. Двадцять зустрічей з М. С. Хрущовим / В. С. Костенко // Маршрутами історії / Ін-т історії партії при ЦК Компартії України, філіал Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. – К.: Вид-во політ. л-ри, 1990. – С. 647.
10. Костенко В. Слово про О. П. Довженка // Костенко В. Зірки мого неба: Спогади. – К.: За друга, 1998. – С. 15.
11. Костенко В. С. Разработка В. И. Лениным национального вопроса в годы революционного подъема: автореф. дис.... канд. ист. наук / В. С. Костенко; Ин-т повышения квалификации преподавателей марксизма-ленинизма при Киевском гос. ун-те им. Т. Г. Шевченко. – К., 1956. – 14 с.
12. Ротач П. Полтавська шевченкіана. Спроба обласної (крайової) шевченківської енциклопедії: у 2-х кн. / П. Ротач. – Полтава: Дивосвіт, 2005. – Кн. 1 : А-К. – С. 386.
13. Характеристика на кандидата історичних наук, викладача кафедри марксизму-ленінізму Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка тов. Костенка Василя Семеновича 29.IX.1956 року.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 1832. – Арк. 5-6.
15. ЦДАГО України. – Спр. 1882. – Арк. 49.
16. Там само. – Оп. 62. – Спр. 2001. – Арк. 106-151.
17. Там само. – Ф. 39. – Оп. 10. – Спр. 19. – Арк. 128-128 зв.
18. Там само. – Арк. 131.
19. Чернов А. Будинок Леща (Данішев Степан Остапович) / А. Чернов // Край. – Полтава, 2012. – № 94. – С. 10–12.
20. Швець Іван Трохимович // Національна академія наук України. Персональний склад. 1918–2003 / уклад. В. М. Палій, Ю. О. Храмов. – К.: Фенікс, 2003. – С. 97.

В. А. Вергунов

В. С. КОСТЕНКО И ЕГО ТВОРЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ С «ПОЛТАВСКИМ» НОПОЛНЕНИЕМ НА БЛАГО УКРАИНЫ (К 100-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)

Методом историко-научного анализа исследовано полтавский период деятельности и творческого наследия известного государственного и общественного деятеля, ученого-историка, знатока наследия «Великого Кобзаря», бывшего первого секретаря ЦК ЛКСМУ (1943–1947), депутата Верховного Совета СРСР (1946–1950) и УССР (1947–1951, 1951–1956), основателя Барышевского литературно-художественного музея им. Т.Г. Шевченко, уроженец села Дерновка Переяславского уезда Полтавской губернии (ныне – Барышевского района Киевской обл.) В.С. Костенко (26.04.1912–22.04.2001), столетний юбилей которого отпраздновали на Родине открытием именных мемориальных плит.

Ключевые слова: история, комсомол, культура, шевченкіана, личность, краеведение, национальная идея, культурные ценности.

V. A. Vergunov

V.S. KOSTENKO AND HIS CULTURAL HERITAGE WITH THE “POLTAVA” CONTENT FOR UKRAINE’S BENEFIT (FOR THE CENTENARY OF HIS BIRTH)

The article is about the activity of V.S. Kostenko (26.04.1912–22.04.2001) in Poltava region and his cultural heritage. This famous statesman and public figure, scholar, historian, researcher of Taras Shevchenko’s works, the former First Secretary of the Central Committee of Leninist Communist Youth Union of Ukraine (1943–1947), Deputy

of the Supreme Council of the USSR (1946–1950) and the Ukrainian SSR (1947–1951, 1951–1956), and founder of the Baryshevskiy T. Shevchenko Literary and Art Museum was born in the village Dernivka, Pereyaslavskiy district, Poltava province (now – Baryshevskiy district, Kyiv region). In 2012 Kostenko's centenary was celebrated on his native land by establishing the memorial plaques.

Keywords: *history, Leninist Youth Communist League (Komsomol), culture, Shevchenko's heritage, figure, ethnography, national idea, cultural values.*

Надійшла до редакції 26 вересня 2012 року